

УДК: 82.0

Таштемирова Р. И., филол. илимд.канд.,
"Манас" КТУ, Кыргызстан

Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫ ЖАШТАРДЫ АДЕП-АХЛАК, ЫЙМАНГА ТАРБИЯЛООДО НЕГИЗГИ ТАЯНЫЧ КАТАРЫ

Доордун залкар жазуучусу С. Айтматовдун чыгармалары адеп-ахлак маселесин адамдык жана жалпы адамзаттык алкакка алып чыгып, адеп-ахлак менен рухтун туңгуюгу адам жашоосунун бүтүндүгүн бузуучу эң коркунучтуу нерсе экенин жар салып, элди ынтызарлыкка чакырат. Ч. Айтматовдун чыгармалары 21-кылымдын жаштарын ар кандай ыкмалар менен алардын жан дүйнөсүнө өткөрүп берүү менен, "АДАМЗАТ" болуп калыптанышына чыныгы негиз болору талапсыз чындык. Айтматов ыйманга, адеп-ахлакка чакыруусун кыргыздар жашаган Шекерден («Биринчи мугалим», «Саманчынын жолу (Жер-Эне)», «Бетме-бет», «Гүлсарат» ж.б.) баштап, андан кийин Казакстандын Сары-Өзөк талааларына, Охот деңизинен "Деңизди бойлоп жүргөн Ала дөбөттү" багыттап, асмандан кабар жөнөтөт ("Кассандра тамгасы")... Моралдык-этикалык суроону көркөм изилдөөнүн туу чокусуна жеткен чыгармаларынын бири болгон «Кыямат» романынын билим берүүдөгү ролун да айта кетели. Адамдардын жан дүйнөсүндөгү сезимдерди сүрөттөгөн бул романда айбандардын (өзгөчө, карышкырлардын) ойлору айтылып, метафораланып, социалдык-моралдык маселелер философиялык ой, жыйынтыктар аркылуу берилген.

Өзөктүү сөздөр: Айтматов, адеп-ахлак, ыйман, бөрү, усул, рух.

Таштемирова Р.И., канд. филол. наук,
КТУ «Манас», Кыргызстан

ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЙТМАТОВА КАК ОСНОВНАЯ ОПОРА В ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Произведения великого писателя нашего времени Ч.Айтматова вывели проблемы нравственности в общечеловеческие рамки, провозгласили, что падение в бездну нравственности и духа есть самое опасное, что разрушает целостность человеческой жизни, Неоспоримым фактом является то, что произведения Айтматова, перенеся в души молодежи 21 века различными путями, станут реальной основой для формирования «ЧЕЛОВЕКА». Свой призыв к вере и нравственности Айтматов начал с Шекера, где жили кыргызы («Первый учитель», «Путь Млечного Пути (Мать-Земля)», «Лицом к лицу», «Гүлсарат» и др.) он посылает послание с неба ("Тавро Кассандры"), после из Охотского моря "Пегий Пес, бегущий краем моря"... Этот морально-этический вопрос в воспитании молодежи стоит на пике его художественного исследования в романе "Плаха". В этом произведении, описывающем переживания людских душ, мысли животных (особенно волков) упоминаются и метафоризируются, а социально-моральные вопросы представлены через философские мысли и выводы.

Ключевые слова: Айтматов, нравственность, вера, волк, метод, дух.

Taştemirova R.İ., filolojik bilimler adayı,
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

AYTMATOV'UN ESERLERİ, GENÇLERİN AHLAK VE İNANÇ KONUSUNDA EĞİTİLMESİNDE TEMEL DESTEKTİR

Zamanın büyük yazarı C. Aytmatov'un eserleri, ahlak konusunu insani, evrensel çerçeveye

ташымakta, аhlakın ve ruhun zavallılığının insan yaşamının bütünlüğünü bozan en tehlikeli şey olduğunu bildirmekte ve insanı diriltmeye çağırmaktadır. Aytmatov'un eserlerinin, 21. yüzyıl gençlerini çeşitli yöntemlerle ruhlarına aktararak "İNSANLIK" olarak şekillendirilmesinin asıl temeli olacağı tartışılmaz bir gerçektir. Aytmatov, insanlığa inanç ve аhlak çağrısına Kırgızlar yaşadığı Şeker'den ("İlk Öğretmen", "Samanyolu Yolu (Toprak Ana)", "Yüz yüze", "Gülsarat" vb.) başlayıp, sonra Kazakistandın Sarı-Özok bozkırlarından (Gun Olur Asra bedel'den) ses vererek: o da yetersiz gibi Ohot Denizi'nden "Deniz boyunca dolaşan benekli köpek" aykırarak ve çaresiz kaldığında gökyüzünden ("Kassandra'nın Damgası") mesaj veren gibi görünüyor...Bu аhlaki ve etik sorunun sanatsal incelemesinin zirvesine ulaşan eserlerinden biri olan "Dişi Kurtun Rüyalari" romanının gençlerin eğitimindeki rolünden bahsetmek gerekir. İnsanların ruhlarının duygularını anlatan bu eserde, hayvanların (özellikle kurtların) düşüncelerinden bahsedilmiş ve metaforize edilmiş, sosyo-аhlaki meseleler felsefi düşünce ve sonuçlar üzerinden sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aytmatov, аhlak, inahç, kurt, yöntem, ruh, vb.

Замандын залкар жазуучусу Ч. Айтматовдун жаштарды тарбиялоодо таяныч катары пайдаланууга негизги курал болгон чыгармалары нравалуулук маселесин адамзаттык, ааламдык алкакка алып чыгып, нраванын, рухтун жакырланышы адам жашоосундагы бүтүндүктү кыйратуучу эң коркунучтуу нерсе экендигин кабарлап, адам баласынын акылга келип, сактанып калуу үчүн аракет жасоосуна чакырык жасайт. Ч. Айтматовдун чыгармаларына токтолгонубуздун дагы бир себеби – нравалуулуктун көркөм иликтенишин изилдеп-талдоого предмет кылып алган авторлорубуздун бири Асанбек Стамов мындай деп белгилеп кетет: “Мен – Айтматовдун көптөгөн окуучуларынын биримин. Анын чыгармаларын ар дайым кайталап окуймун. Жана окуган сайын улам жаңы ойлорду табам. Анан кайра “Капырай, муну эмне мурда байкабай калгам”, - деп, өзүмдү өзүм жемелей берем. Ошентип, чыгарма ойлонтуп, жан алакетке салат” [1: 56]

Ч. Айтматов «Кыямат» романында адамдын адам болуу проблемасын иликтөөдө адамзат ааламынын күрөө тамырларын таап, анын жан туйгус симфониясын кепке келтирген сыяктанып кетет. Бул чыгармада адамдардын жан-тениндеги көрөңгөнү сүрөттөөдө жаныбарлардын (болгондо да жырткыч-карышкырлар) ой-туюмдарын сөзгө келтирип, метафоралап, социалдык-нравалык маселелерди философиялык ой-бүтүм, тыянактар аркылуу берет. Бул оюбузду учурунда: «Ч. Айтматовдун чыгармаларында жаратылыш кээде адамды курчап турган фон катары берилсе, кээде адамдардын ой-сезими менен гармониялашып, өзүнчө идеялык милдетти алып жүрөт», – деп окумуштуу А. Садыковдун белгилегени менен бекемдесек болот. [2: 73] Романдын «Кыямат», ал эми орус тилинде «Плаха» (өлүм жазасына тартылган адамдын башын алчу жер) деп аталышы эле, чынын айтсак, сезимди дүркүрөткөн алаамат окуяларды эске келтирет», - деп адабиятчы-окумуштуу К. Асаналиев белгилегендей [3: 94], чынында эле алаамат окуялар менен таанышкан соң, окурман Авдийдин, Бостондун, Акбаранын, Базарбайдын тагдырын жан дүйнөсүнөн сыдырып өтүп, анан да бул жашоонун татаалдыгы, катаалдыгы... Бул дүйнөнүн жаратманы (творец) атанган ошол адам, татаалдыкты да, катаалдыкты да өзү жаратып, анын курмандыгы да өзү болоруна көзү жетип, деги адам качан өзүн өзү жеңип, жан дүйнө тазалыгына, мунаса келишүүчүлүккө ээ болор экен деген түрдүү түмөн ой жоруулардын туткунунда калары бышык.

Чыгармада жан дүйнө революциясын жараткысы келген Авдий Калистратовдун, жашоонун маңызы – эмгек, болгондо да ак эмгек деп түшүнгөн, жашоо чындыгын да эмгек менен өлчөгөн Бостондун, алардын тагдыр жипчелери түйүндөлгөн Акбаранын тагдыр-тарыхтары адамзат жашоо айлампасында бир

бүтүндүктө көркөм сүрөттөлөт.

Чынында эле, «Кыямат» романындагы каармандардын жашоого, өмүргө, жаратылышка жасаган мамилелери, философиялык көз караштары, ой жүгүртүүлөрү, бири бирине окшошпогон тагдырлары, мезгилге жараша теманын жаңырышы – мына ушулардын баары ар кимди тынчсыздандырбай, толкундантпай койбойт. Бул чыгарманын негизги идеясы – адам концепциясынын адеп-ахлак маселелери, нравалык катарсиси.

Романдын өзөк каармандарынын бири – Авдий өзү жөнүндө: «Мен шектин күчү үстөмдүк кылып, бирок өзү кайра шектенүүнү туудуруп турган убакта туулгам. Мен ошол бир тараптан анафема (каргыш алган) дини кайырлыктын жана бар татаалдыгы менен экинчи тарапка толук кабыл алынбаган процесстин туундусумун», [4. 132] - деп кабар берет.

Анын философиялык бүтүмү боюнча тирүүлүктүн күчү – ишеним менен шек. Так ошол ыйык туткан, адам аттуунун баарына тараткысы келген, адам аттуунун жан дүйнөсүн тазарткысы келген зор ишенимин бекем сактап, ал үчүн күрөшүп, башын баталгага койгонунун да жана жан дүйнөсүндө чыныгы кудайды издеп, буга чейин алган дин илиминин таасирлерин кайрадан жаңылагысын келтирген ой-туюмдарынын да башаты ошол философиясында жаткан болуу керек.

Чыңгыз Айтматовдун өзүнүн көркөм сүрөттөөдөгү өзгөчө уздугунан кынапталып, чыгармага терең маани-маңыз кошуп турган Иисус Назаряниндин образы да (ал – чынында, Авдийдин көкөйүндөгү көк асаба идеалы – Р. Т.) жөн салды киргизилген эмес. Мунун өзү – адамзатты аруулукка, актыкка, аң-сезимдүүлүккө чакыруу менен, адам баласы өзүнө күчтөп жаратып алган жасалма сырткы бийлик (Понтий Пилат өңдөнгөндөрдүн бийлиги) кылмыштуулуктун башаты экенин белгилеп, чыныгы дүйнө – жан дүйнө тазалыгынын бийлигине чакырган чакырык. Мындай чакырык тээ атам замандан эле болуп келе жаткандыгын белгилеп, «Эзелтен чечилбеген улуу талаш, канткенде адам уулу Адам болот?» деген философиялык улуу суроого жооп издөө бүгүнкү күндө да кайталанып жаткандыгын Авдийдин көркөм образы аркылуу чагылдырат. Анткени экөө тең «...өз идеясынан, ишениминен, «кудайынан» кайткан жок. «Кудайы» үчүн, башкача айтканда, адамдык тазалык, ыймандуулук, ишеним үчүн жан берди». [2: 15]. Так ушул Авдий менен Иисусту катарлаш сүрөттөө менен автор адам баласы акыл-эс, аң-сезим аркылуу материалдык эң жогорку чектерге (космосту өздөштүрүүгө чейинки) жеткен менен, руханий жактан жан-тениндеги ички дүйнөсү, өзү менен өзү күрөшүү, өзүн-өзү нравалык жактан жогорку чектерге жеткирүү жагынан аксап, ал тургай, кыймылсыз туруп калгандыгынан кабар берет.

«Искусствонун максаты – личносттун рухий-нравалык деңгээлинин адам өзү жете аларлык чындыктын өлчөмүнүн кандайча, кантип жогорулап жаткандыгын искусствонун тили менен көрсөтүү», – деп өзү айткандай [3: 236], бул чыгармада жазуучу адамдардын рухий-нравалык деңгээлин көрсөтүүдө Авдийди негизги фигура катары алып, ал эми «хунта» тобу, чабаганчы-нашаачылар – анын нравалык тазалыгын, бийик умтулууларын, ишенимге болгон бекемдигин ачып көрсөтүүдөгү коллизия персонаждары. Адабиятчы-окумуштуу К. Асаналиев белгилегендей, «Авдий үч жолу карама-каршылыктар менен бетме-бет чыгат:

1) Координатор ата менен идеялардын күрөшү, бийик интеллекттердин кагылышы;

2) Чабаганчы-нашаачылардын башчысы – «ӨЗҮ» же Гришан. Алар ыйманын жеп, абийирин акча менен алмаштырып, өзүнүн адам экендигин унутуп, кудайын акча деп, акчага сыйынып калгандар;

3) Хунталардын башчысы, эң коркунучтуу Обер-Кандалов менен болгон салгылашуусу. Бул – анын күрөшүнүн жеткен кыл чокусу, эң акыркы кыямат жолу» [14: 18]

Эми «кыямат» деген сөзгө келсек, «Каар сотунун идеясы (кыямат-кайым) – жер бетинде болуп жаткан адилетсиздиктин жазасы болсо деген каалоо адамзаттын өзү менен кошо жаралган эмеспи» – деген Авдийдин ой-толгоосу аркылуу берилген сыңары, «кыямат» дегендин өзү – адилетсиздиктин, нравалык кыйроонун, жан дүйнө жакырланышынын айныгыс жазасы го. О дүйнө, бу дүйнө кыяматынын деле насили, пайда болуу себептери ушулар болуш керек.

Чыңгыз Айтматов бул романында Авдийдин, Иисустун, Бостондун, Акбаранын жан кыяматтарын түрдүү жагдайларда сүрөттөөгө алган. Авдий менен Иисус актык үчүн, аруулук үчүн, адамдык үчүн деген ыйык ишенимдеринен (ал ишенимди «жан соога» деген эки ооз сөздөн миң эсе бийик көрүп) курмандыгы болсо, Бостондун кыяматы баягы эле «балээлүүнүн кесири байкушка тиет» деген элдик аксиоманын көрүнүшү, ал эми Акбаранын кыяматы – «адам кудайлардын» жасаган ырайымсыз иштеринин натыйжасы. Келип-келип эле мунун баары «ак» күчтөр менен «кара» күчтөрдүн келишпес кагылышына такалат. «**Ак**» – саны аз, бирок максаты, мүдөөсү бийик. «**Кара**» – саны жагынан көптүк кылат, күчү да кара мүртөздүккө капталган. Эки тараптын да өз чындыгы, өз философиясы бар. Анда эки тараптын бир эпизоддук диалогуна саресеп салып көрөлү.

«Гришан: – Ушундайча, таң калар эчтеме жок! Кор болуп басылган пендеге атам замандан бери кандай гана укмуштарды, не деген ырыс-таалайды убада кылып келатышат, мына кудаанын дүйнөсү орнойт, анан демократия, ана теңчилик, ана бир туугандык, тигине коллективдеги бак-таалай, кааласаң, коммунада жаша деп, буларга кошуп, акыр аягында тиги дүйнөдө бейишке чыгасың деп коюшат. Иш жүзүндө эмне болду, куру сөздөн башка эчтеме! Мен болсом, азган-тозгондордун азабынан алаксы кылам. Мен каардын калканычымын, адамдарды жашыруун жолу менен жок кудайга жеткирем.

Авдий: – Сен, Гришан, адамдардын үмүтү үзүлгөн кыйноосунан пайда таап жүргөн немесиң, андай жолдун үмүтү оңой... Сен болсоң, арам оокатың менен илгертен келаткан тартипти бузуп, күн менен түндүн алмашуусун аңтар-теңтер кылып жибергиң бар. Жыргатып баштайсың, кууратып бүтөсүң, мактаган баңгилигиндин артынан адам акыл-эстен ажырап, жан дилинин кыйрашы менен бүтөт».

Бул жерде автор, албетте, жалпы адамзаттык алкакта Авдийдин философиялык көз караштарын ориентирге алат.

«Ак» менен «каранын» күрөшүндө өзүндө адамгерчиликти, гумандуулукту, аруулукту, акыйкатты, чындыкты, бийик нраваны пир туткандыгына карабастан, **ак** күчтүн тагдыры (Иисус, Авдий, Бостон) бу дүйнө кыяматы - жан таслим менен аяктап, **кара** күч жашоосун улантып жатпайбы.

Мунун өзү адам баласына: «Эй, адамзат, кыйраган ак күчтүн дүйнө туюмун, ойлоосун, мүдөөсүн, максатын өзүңө кабылда. Жан дүйнөңдү тазарт. Антпесең, бийлик «пилаттардын», «гришандардын», «оберлердин», «базарбайлардын» колуна толугу менен өтүп, бүтүн дүйнө ыпластыкка толуп, кара мүртөздүк каарын салып, натыйжада, адеп-ахлак жоголуп, жан дүйнө кыйрап, чыныгы алааматка туш болуп, тукум курут болуп кетпейли!» деген көркөм сөз кудурети менен адамдардын жан дүйнөсүнө жеткирейин деген айтматовдук чакырык.

Ошол Авдий менен Бостон – мезгилдик жагынан замандаш болгонуна

карабастан, аралык-мейкиндик жагынан алыста турган адамдар. Жашоо эрежелери (этностук), социалдык абалдары да түрдүүчө. Ошентсе да аларды бириктирип, байланыштырып турган «жипчелер» тургансыйт да, анын түйүнү Акбарага келип токтолгонсуйт. «Жипчелер» – алардын ишмердик, адептик, ак ниеттик жашоого карата болгон философиялык түшүнүктөрүнүн жакындыгы. Мисалы, «Авдийдин идеясы чиркөөлүк догманы кайрадан кароону, жаңыртууну көзөмөлдөйт. Бостондун идеясы реалдуу турмуштагы догматизмге каршы багытталган». [14: 24] Ал эми Акбарага келсек, Акбара талаада, тоодо жаныбар-жырткычтын закону менен жашаган кадимки реалдуу карышкыр эле эмес, ал – баарынан мурда, белгилүү бир философиялык, адептик-руханий, психологиялык «жүк» көтөргөн азыркы романдын, азыркы эпостун жол-жоболорунда жаратылган реалисттик образ.

Так ушул реалисттик образ адамдардын (Авдий, оберчилер, Бостон, Базарбай) адамдык сапатын, нравалык деңгээлин көрсөткөн чен-өлчөм сыяктанып кетет. Анткени Авдийди алгачкы ирет көргөндө, аны бөлтүрүктөрүнүн жанында турган «адам-жырткычты» көрүп, катылмак болуп, анан токтоп калат эмеспи. Ошондо жаныбарлык (жырткыч болсо да) интуициясы, сезгич-туюму менен анын тереңинде таза адам экендигин, ал өзүнүн алдына «... семинариядан кетип, дөөлөттүү чиркөөдөн ажырап калса да, дилинде диний үгүтчүл бойдон калып, актык менен адалдыктын маанисин адамдарга жеткирүүнү өмүр жолундагы эң сонун асыл максат кылып алгандыгын, бул иш, бул ишеним үчүн керек болсо, жанын курман кылуудан кайра тартпастыгын сезген сыяктанат. Так ушуну сезген өңдүү карышкыр анын өмүрүнө зыян келтирүүдөн баш тартат эмеспи!

Жадагалса, акыркы өмүр күнү бүтүп, о дүйнө узарда да, «Адам күч менен көзүн үлдүрөй ачып, кыңшылап турган канчык бөрүгө: – Келдиңби, – ушинтти да, башы ылдый шылк этти. Акыркы сөзү ушул болчу», [165: 219]. Так ошентип, жадагалса, Авдийдин өмүрүнүн соңку мүнөттөрүндө да жанында жан аттуудан Акбара турду...

Эгерде Авдий Акбаранын акылдуу «көк көздөрүн» өлүм алдында турганда эсине түшүрүп, элестеткен болсо, Бостон да атып салган соң, «өз көзүнө өзү ишенбей, кызыл-ала канга чыланган баласынын үстүнө үйрүлүп түшүп, жерден көтөрүп ала койду, көкүрөгүнө кыска боюнча артына кетенчиктеди, өлүм алдында жаткан карышкырдын көпкөк көздөрүн эмнегедир таң кала тиктеп өттү» [165: 151]. Демек, бул «көк көздөр» Акбаранын жөн эле карышкыр эмес, адам менен жанаша жашоого укугу да, акысы да бар бүтүндөй жан-жаныбарлардын символикасы экендигин билдирет.

Анын трагедиясы – адам-жырткыч (аны Акбара адам-кудайлар деп түшүнөт) тарабынан кыйрап жаткан бардык жаратылыш мүчөлөрүнүн трагедиясы. Алардын да көбөйгүсү, тукум улагысы келет. Бар болуу, жоголуу чен-ченеми менен жаратылыш закондоруна ылайыктуу гана жүргүзүлүшү керек. Ошондо гана бул дүйнөнүн жашоо-гармониясы сакталууга тийиш. Тукум улагысы келет демекчи, Акбара – экинчи жагынан, Жаратылыш-Эне. Түгөйү Ташчайнар менен кошо тукум сакташ үчүн эмне гана азаптарды баштан кечирбеди! Талаадан талаа кыдырып, тоодон тоо кезбедиби. Акбара Бөрү-Анасына канчалык зар какшаса да, аларды тагдыр жазмыш адам-жырткычтардын запкы кордугунан, мыкаачылыгынан куткара албай калды. Антсе да, Жаратылыш-Эне – Акбара өмүрүнүн соңку минутасына чейин энелигинен кайткан жок. Жадагалса, Кенжешти да (Бостондун баласы) ошол энелик өксөөсүн, кусалык көксөөсүн басаар деген ойдо бала жытына мас боло, аны жонуна кондуруп ала качып бара жатпадыбы.

Ушул кульминациялык туу чекиттин өзүндө Айтматов Акбаранын карышкыр-жаныбар экендигинен, Бостондун адам-пенде экендигинен кабар берет. Анткени Акбара Бостондун Авдий сыяктуу эле ага «дос», же ак ниет, таза адамдыгын, ал эми анын трагедиясынын себепкери «адам-жырткыч» – Базарбай экендигин териштирип, акыйкатын билип, жазаны туура мелжөөгө канчалык акылдуу болбосун, айбанаттык чен-ченеми жетмек эмес. Бостон болсо Базарбайды адилеттүүлүккө баш ийдирип, көндүрө албаган соң, анын бир гана адам законундагы жолу бар: жок кылып, кыйратып, анан кутулуу. Ошол себептен алгач Ташчайнарды, кийин Кенжешти куткаруу үчүн Акбараны бутага алды. Бирок ушул жерден өкүмдү улуу Жаратылыш өзү чыгарды. Кадимки эл жомогундагы Кожожаштын тагдыры кайталанды. Жараткан тилсиз “баласына” көбүрөөк ийиди да, акылман деген Бостондун өз огун өзүнө туш кылды. Бостон Базарбайдын татыктуу жазасын берген менен, өзүнүн дүйнөсү түгөнүп, өмүр кыяматына аргасыз баш ийип, канабайран болуп турду. Демек, биз башында айтып өткөндөй, Базарбайдын «балээлүү кесири» ак ниет, адилеттүү Бостонго тийди. Ал эми Базарбайдын итче жашап, ит өлүм менен өлгөнү – өзүнчө трагедия. Анткени адам адам сыяктуу дүйнөгө келип, адам болуп жашай албай кеткендин өзү – өзгөчө азап!

Ушул нравалык кагылыштарды, «ак» менен «каранын» күрөшүн жазуучу ар түрдүү, ынанымдуу жүрөк титиреткен ситуациялык кырдаал, курч конфликттер, жан дүйнөнү кыймылга келтирип, толгонууга мажбур кылган психологиялык абалдар аркылуу көркөм сүрөттөөгө алат.

Демек, «Кыямат» романында автордун адам нравасын, адеп-ахлагын ар тараптан улуу философиялык негиздерге таянуу менен көркөм иликтегендигин көрөбүз.

Ал эми биз сөз кылмакчы болгон кийинки чыгармасы «Кассандра тамгасы» романында автор, анын каарманы Роберт Борктун сөзү менен айтканда, жан дүйнөнүн адеп-ахлак жактан кыйрашы менен тереңдеп бараткан рухтун кыямат кайымы болоруна кыйналып, жооп издеп, андан сактап калуунун дагы бир аракетин көрүп жаткансыйт.

Бул дүйнөнүн жыргалына да, кууралына да кол шилтеп, дегеле, бул жашоодон аша кечип, өзүнүн жан дүйнөсүн тазалар коңул издеп, аны кең галактиканын бир ноктосунан, тээ уч-кыйырсыз алыстыктагы космостон таап, анан да жөн жатпай кайдагы «кассандра эмбриондор» жөнүндө Жерге кабарлап, бул дүйнөдө эртеңинен кабары жок, бүгүнкүсү менен «будуң-чаң» болуп жаткан адамзатты анчалык дүрбөлөңгө салууга монах Филофей-окумуштуу Андрей Крыльцовдун эмнеге анчалык жанына күч келди. Көрсө, китептеги бир эпизоддо берилгендей, кеп учугу тээ алыста кар күрткүсүнө жыгыла-тура жылуу койнуна бейкүнөө наристени катып, аны жашоо босогосуна таштадым деп ойлоп, кулагына «ыйла, балам, катуу ыйла, бирөөлөр уксун», - деп шыбырай, ошол сүйлөмдөргө бүтүндөй энелик мээримин, касиетин батырып, анан ары көздөй барып, карагайдын түбүндө көгүлтүр көздөрүнөн тунук көз жашын куюлтуп, анан да басып кете бергенинде жаткан турбайбы. Ким билет, наристедеги келечекки ыйманды, адамдык адеп-ахлактын нарк-насилин өзү менен кошо алып кеткен белем. Анткени айтматовдук бүтүм боюнча бийик нрава, таза ыйман эненин эмчек сүтүнөн баштап, ата-энелик жылуу кучакта, толук кандуу үй-бүлөдө гана калыптанат. Бул жөнүндө автордун “Кылым карытар бир күнүндөгү” Казангаптын «интернаттык» тарбия алган уулу Сабитжан жөнүндөгү Едигейдин оор күрсүнүүлөрүнөн кабарыбыз бар. Ал эми

“Кассандра тамгасында» Андрей Крыльцов болсо – ата-эне мээримин такыр эле көрбөгөн адам. Ата-энелик ыйык сүйүүнүн жылуулугунда, атанын акылын угуп, эненин мээрими менен чоңоюп өскөндө, балким, кылымдын дагы бир чоң кылмышы болгон «Жыныстардын эмбрионалдык жөнгө салынышы» деген илимий ачылыштын негизинде жашыруун жасалма туулчу индивиддердин тукумун жаратуунун усулун иштеп чыкпас эле.

Опера-балет театрында «Кассандра тамгасы» романына байланыштуу өткөрүлгөн жолугушууда Ч. Айтматов: «Адамды жаратуу – бир гана Жараткандын иши. Анткени алмуздактан ал ата менен энени, анан алардын тукумун улоочу балдарды, ошол ата-эненин, бир туугандардын ортосундагы эч нерсеге теңелгис жакындык, ыйык сүйүү сезимдерди жараткан. Демек, ата-эне менен баланын, бир тууган менен бир туугандын ортосундагы бул ыйык сезимдер жашап турганда, алар бирин бири сактап калууну, тукум улоону, түбөлүктүүлүктү түптөөнү өздөрүнүн ыйык милдетим деп сезишет», – деп айткан эле. Жазуучу бул оюн өзүнүн «Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт» деген повестинде турмуштук өтө курч драмалык ситуацияда эң жакын адамдардын жаш бала Кирискини сактап калуусунда дагы бир жолу тастыктаган.

Демек, тукум улоону, түбөлүктүүлүктү сактоону негизги милдетим деп сезген улуу Жараткан жасаган адам баласы турганда жанагы жүрөгүбүздү зил чалдырып, кыямат-кайымга алып келүүчү каргашалуу «кнопканы» басууга эч кимдин дити барбайт. Анткени ата-эне баласын, бала ата-энесин, бир тууган, бир тууганын ойлогондо алардын жан дүйнөсүндө жакындык ыйык сезим жашап турганда ал инсан дүйнөнү кыйроого учуратууга эч качан даай албайт. Түбөлүктүүлүктү сактап калуунун өзү – кыяматка карата болгон келишпес күрөш. Жазуучунун айтайын деген Акыйкаты, Чындыгы да ушул. Андай кыянаттык иш бир гана Крыльцовдун жасалма адамдарынын, же адам-роботтордун гана колунан келиши мүмкүн.

Антсе да, «көрсө, иксроддун башталышы өзүм турбаймбы» деп баа бергендей, Андрей Андреевич өзү «иксрод» экен. Антпесе, өмүр бою өз тукумун өзү кыйып, аялына аборт жасап, анан да анын келген кеткени баары бир болуп, үй-бүлөнүн ыдыраганын тыйынчалык көрбөй бүгүнкү күнүнүн шаан-шөкөт, салтанатына ыраазы болуп, жашай бермек беле. Кудай-Таалага тең – тайлаша адам адамды жасоого кантип болбосун деп, жасалма адамдарды инкубатордон чыгарууну максат кылып, кылымдын жаңы чоң кылмышын жасоого жүрөгү даамак беле.

Айтматовдук афоризмде айтылгандай, «Адам жакшылыкты адамдан үйрөнөт». Демек, адам жаңылуудан жакшылыкка да адам аркылуу кайтат. Автор бул чыгармасында окумуштуу А. Крыльцовдун жан дүйнөсүндөгү бурулушту да күчтүү инсандын компромиссиз мамилеси аркылуу жүргүзөт. Зек аял Руна Лопатинанын: «Адамдар табият жана Жараткан буюргандай көбөйүшөбү же азезилдин айтканындай болушу керекпи?!», - [5: 216] деген бир ооз суроолуу сүйлөмү алгач чычалап, каршылык көрсөтүүгө аракеттенген окумуштуу Андрей Андреевичтин жан дүйнөсүн аңтар-теңтер кылып таштайт. Көрсө, ал эч ким, эч нерсе эмес турбайбы. Илимдеги жеткен туу чокусу, аброю, сый-урматы баары адамдын таза абийиринин алдында түккө турбаган кур бекер нерсе экен. Илимпоздун көзүн бир жактан өзү ачып алган, аны бир ааламдын жаңы ачылышы деп ынанган илим ийгилиги тумандатса, экинчиден, аны табийгаттын нугун эгоисттик максаттарга бурууну жашоонун прогресси катары эсептеген идеологиянын сокур саясаты башкарып кетти. Бул канчага созулмак, ким билсин, а Крыльцовдун башындагы тумандын тарап, көңүлүнүн ачылышына өзү зек болсо

да, акыл-эси, дүйнө таанымы зирек Руна себепчи болду. Рунанын октой тийген улуу чындыкты ныгыра батырган кыска сүйлөмдөрү, аны майтара сестендирген суроолуу көз карашы окумуштууну баарын кайрадан ойлонууга, өзүнүн өмүр тарыхын көз алдына келтирүүгө, өзүн өзүнө сездирүүгө мажбур кылып, өз абийир сотунан бирден кылдап өткөрүүгө түрткү берди. Ошентип, ал кылмышына өкүнүпү же Рунанын өлүмүнөбү, айтор, ошондон баштап, анын ой-туюму бүт бойдон өзгөрүүгө дуушар болду. Ошол күндөн баштап жашоонун башка багытын – монах Филофейдин жашоосун баштады. Эми анын максаты такыр башка, өзү сыяктуу иксроддорду, кылмышкерлерди, дүйнө кыйраткычтарды кантип дүйнөгө келтирбей, жаратпай коюуга болот? Адам баласынын жан дүйнөсүндөгү нравалык кыйроону, рухтун кыяматын кантип болтурбай коюуга болот? Жашоодогу түбөлүктүүлүктү кантип сактап калабыз? Ушуларга жооп издеп, ал жоопту таап, адамзатка кантесе да, жакшылык алып келип, кетирген кемчилигинин, кылмышынын кайрымын жасоо – анын экинчи жашоосунун негизги маңызы.

Андрей Крыльцовдун татаал, чиеленишкен тагдыр-тарыхын чагылдыруу менен автор адам баласы үчүн дүйнөдөгү теңдешти жок сот – бул абийир соту экендигин дагы бир жолу айгинелейт.

“Чыңгыз Айтматовдун реализми, жазуучулук өнөрү мурдагыдан да көп тармактуу болуп, татаалданып, философиялык, адамзаттык адеп-ахлак проблемаларын сүрөттөө күч алат”, - деп окумуштуу Асаналиев белгилегендей [6: 16], Андрей Крыльцов да абийир сотунун чечими менен өзүн монах Филофей деген ат менен атап, кеч болсо да адамдык парзын өтөп, тээ космостон үч жыл бою эксперимент жүргүзүп, илимий жаңылык ачат. Анда ал космостон нур жиберет да, курсактагы баланын ким экенин аныктайт. Түйүлдүк эгер жарыкка келсе, келечектин кылмышкери, андыктан төрөлгүсү келбеген түйүлдүк экени белгилүү болсо, эненин чекесине «кассандра-эмбрион» темгили пайда болот. Бул жерде автор кассандра-эмбриондор аркылуу окумуштуу А. Садыков белгилеп кеткендей [7: 22], кыргыздын эле «мандайына жазганды көрүү» деген метафоралык сөздү, сөз-туюнтманы «энемдин курсагында жатканда мага тагдыр эмнени жазса, ошол болот» деген маанини Ч. Айтматов мына ошол элдик философияга таяна олтуруп, аны илимий шарттуулук аркылуу туюнтат.

«Кассандра-эмбрион» нурун жиберүүнүн өзү «бир карын майды бир кумалак чиритет» деген элдик макалга «туулбай туна чөксөмчү» деген философиялык жооп кылып, ал төрөлүүчү кылмышкер көп нерсени «чаң ызгытып», астын-үстүн кылып жиберүүгө күчү жеткендиктен, убагында кабар берип, келечекти сактап калуу үчүн күрөштү билдирет. Монах Филофей «кассандра-эмбриондордун» саны көбөйүп бараткандыгынын себепин түшүнүп, кыямат-кайымдын сөзсүз болушун алдын ала четке кагабыз, Адамзаттын алдында мына ушундай маселе турат», [5: 140] – дейт да, эми ошого карата бар күчү менен күрөш жүргүзүп, адамзатка бир пайда келтирип, өзүнүн буга чейинки кылмыш-күнөөсүн жеңилдеткиси келет.

Чыгармада жеке адамдын жан дүйнөсүндөгү ак менен каранын ортосундагы күрөш бүтүндөй адамзаттын, жадагалса табияттагы бардык жашоо үчүн болгон күрөштөр менен параллель сүрөттөлөт. Мисалы, Роберт Борк Юнгер менен Оливер Ордок жана аны ээрчиген масса, Кремлдеги үкү күбө болгон окуялар, киттердин жан кыюусу сыяктуулар. “Ч. Айтматов илимий биологияны шарттуулукка айландырып, ал аркылуу азыркы замандагы адамдардын ыйманы, нарк-насили жөнүндөгү глобалдык маселени көтөрөт. Бүгүнкү күндөгү ак ниеттүүлүк арткы планга сүрүлүп, кара ниеттүүлүк жер шарын жөө туман болуп басып баратат.

Зордук-зомбулук, талоончулук деген күчөдү. Жер бети аз келгенсип, азыр адамзат пендеси ааламды (космосту) бөлүштүрүп алганга даяр турат. Ак менен каранын күрөшүндө кийинкиси (кара) көбүрөөк жеңишке жетишип бараткан сыяктуу” [7: 23].

Демек, Айтматовдун бул чыгармаларынан мисал келтирүү менен, анын нравалык, адеп-ахлак маселелерин ар түрдүү адабий шарттуулуктарды кынаптап колдонуу аркылуу көркөм иликтегенине күбө болобуз. А чындыгында, Айтматовдун бардык чыгармаларында, айрыкча, «Бетме-бет», «Ак кеме», «Гүлсарат», «Эрте келген турналар» повесттеринде бул адеп-ахлак маселесинин күрөө тамырларын таап козгогон эмеспи. Андыктан адеп-ахлак, ыйманга тарбиялоодогу бул маселени жалпы адамзаттык алкакка чыгарган Ч. Айтматовдун чыгармаларын кынабын келиштире түрдүү усулдук негизде алардын жан дүйнөсүнө жеткирүүдө бүгүнкү күндөгү XXI кылымдын жаштарын “АДАМДЫККА” калыптандыруунун актуалдуу таянычы болору талашсыз чындык.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын тарыхы/ Башкы ред. А. Садыков. - Фрунзе: Илим, 1987. – 821 б.
2. Садыков А. Башаттар жана жаңычылдык. - Бишкек, 1993. - 105 б.
3. Асаналиев К. Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн. -Бишкек, 1995. -1-бөлүм. - 156 б.
4. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. -Бишкек: Бийиктик, 2008. - 8 т. - 599 б.
5. Айтматов Ч. Кассандра тамгасы. Китепте: Ч. Айтматов Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. - Бишкек, 2008. - 6-т. - 5–278-б.
6. Асаналиев К. Адабий айкаш. - Бишкек: БГУ, 2008. - 287 б.
7. Бакашова Ж., Садыков А. Чыңгыз Айтматовдун көркөм дүйнөсү. –Бишкек, 1997. - 174 б.